

UOT 159.9.

Könül Akif qızı Xuda-Zadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

orcid.org/0000-0002-0374-6911

https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(6).279-283

MÜƏLLİM HAZIRLIĞINDA ŞƏXSİ-PSIXOLOJİ KEYFİYYƏTLƏRİN NƏZƏRƏ ALINMASI VƏ FORMALAŞDIRILMASI

Кенуль Акиф гызы Худа-Заде

преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

УЧЕТ И ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ В ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЕЙ

Konul Akif Khuda-Zadeh

teacher of the Azerbaijan State Pedagogical University

CONSIDERATION AND DEVELOPMENT OF PERSONAL-PSYCHOLOGICAL QUALITIES IN TEACHER PREPARATION

Xülasə. Məqalədə müəllim şəxsiyyətinin formalaşmasının pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyindəki rolu araşdırılır. Müəllimin özünüifadə, özünüinkışaf və özünütəhlil bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, onun peşəkar və şəxsi keyfiyyətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün əsas şərtlər kimi təqdim olunur.

Müəllimlərdən tələb olunan əsas bacarıqlar barəsində ətraflı psixopedaqoji şərh verilir. Müəllimlərin bilik səviyyəsi və bu bilikləri inteqrasiya etmə qabiliyyəti onların səriştəlilik və mükəmməllik dərəcəsini müəyyən edir. Səriştəli müəllim bilikləri qismən kombinə edə bilirsə, mükəmməl müəllim bu bilikləri bütöv şəkildə tətbiq edərək daha yüksək nəticələr əldə edir.

Açar sözlər: *müəllim, hazırlıq, psixoloji, formalaşma, peşəkar.*

Аннотация. В статье исследуется роль формирования личности учителя в эффективности педагогической деятельности. Развитие у учителя навыков самовыражения, саморазвития и самоанализа представлено как основные условия для улучшения его профессиональных и личностных качеств.

Предоставляется подробный психолого-педагогический анализ ключевых навыков, требуемых от учителей. Уровень знаний учителей и их способность интегрировать эти знания определяют их компетентность и степень совершенства. Компетентный учитель может частично комбинировать знания, в то время как совершенный учитель применяет эти знания целостно, достигая более высоких результатов.

Ключевые слова: *учитель, подготовка, психологический, формирование, профессиональный*

Abstract. The article explores the role of the formation of the teacher's personality in the effectiveness of pedagogical activity. It presents the development of the teacher's self-expression, self-development, and self-analysis skills as essential conditions for improving their professional and personal qualities.

A detailed psycho-pedagogical analysis is provided regarding the key skills required of teachers. The level of knowledge of teachers and their ability to integrate this knowledge determine their competence and degree of excellence. A competent teacher can partially combine knowledge, while an excellent teacher applies this knowledge as a whole, achieving higher results.

Keywords: *teacher, preparation, psychological, formation, professional.*

Gələcək müəllimlərin hazırlanmasında onların şəxsi psixoloji keyfiyyətlərinin nəzərə alınması və formalaşdırılması, tədrisin effektivliyini təmin etmək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Müəllimlik peşəsi üçün tələbələrin psixopedaqoji hazırlığı, yalnız peşə fəaliyyətinə baş-

lamazdan əvvəl deyil, həm də onların gələcəkdə şagirdlərin şəxsiyyət kimi inkişafına təsir göstərmələri üçün vacib mərhələdir.

Müəllimlər öz peşələrini uğurla icra etmək üçün yalnız pedaqoji biliklərə deyil, eyni zamanda psixoloji tələblərə də cavab verməlidirlər. Bu

səbəbdən, psixopedaqoji hazırlıq müəllim hazırlığının əsas istiqamətlərindən biri hesab edilir və bu proses tələbələrdə həm nəzəri, həm də praktik biliklərin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Müəllim hazırlığı üç əsas istiqamətdə həyata keçirilə bilər: fənn biliklərinin mənimsənilməsi, pedaqoji və didaktik tədqiqatların aparılması və praktik tədris təcrübəsinin əldə edilməsi. Lakin bu sahələrdə nəyin daha çox önəm daşdığını və hansı biliklərin prioritet olduğunu müəyyənləşdirmək mühüm məsələdir. Məsələn, "peşə bilikləri" anlayışı altında, müəllimlərin hansı pedaqoji və didaktik fəaliyyətlə məşğul olacağını, bu fəaliyyətlər üçün hansı biliklərə ehtiyac duyulduğunu anlamaq vacibdir.

Şulmanın təklif etdiyi kimi, pedaqoji fəaliyyətin başa düşülməsi və həyata keçirilməsi prosesini bir neçə mərhələyə bölürlər: qavrama, dəyişiklik, tədris, qiymətləndirmə, rəy və düşünmə. Bu proseslərin öhdəsindən gəlmək üçün müəllimlərin pedaqoji məzmun, tədris proqramları və vəsaitləri barədə geniş biliklərə sahib olması lazımdır. Turner-Bisset isə müəllimlər üçün zəruri biliklərin bir siyahısını təqdim edir, bu biliklər arasında fənn bilikləri, kontekst və məqsədlər haqqında biliklər, didaktik hazırlıq və şagirdlərə dair biliklər yer alır. [9].

Beləliklə, müəllimlərin şəxsi təcrübəsi, inancları və ehtiyacları ilə bircə onların bilik bazasının inkişafı, peşəkar səriştənin təmin olunması üçün mühüm rol oynayır. Tədris edilən fənn bilikləri yalnız müvafiq elmi məlumatların öyrənilməsinə deyil, həm də onların tədris prosesinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Bu, müəllimlərin biliklərini həm nəzəri, həm də praktik səviyyədə effektiv şəkildə tətbiq etmə qabiliyyətini artırır.

Müəllimin öz peşəkar fəaliyyətində uğur qazanması üçün ilk növbədə nəyi hədəfləməli olduğunu və öz qabiliyyətlərinin hansı səviyyədə olduğunu anlaması vacibdir. Qabiliyyətlər, şəxsiyyətin ən mühüm və dəyərli cəhətlərindən biri olub, inkişaf etdirilə bilən xüsusiyyətlərdir. [5]. Əgər tələbələrin müəllim olmaq arzusu və motivasiyası varsa, onların peşə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək mümkündür. Qabiliyyətlər daha çox şəxsiyyətyönlü yanaşmaya malik insanlar arasında təzahür edir və zamanla güclənir.

Müəllimin peşəkar pedaqoji özünüdərkli vacib amildir. [2] Əgər müəllim özünü peşəkar kimi tam və dəqiq təsəvvür etmərsə, onun pedaqoji fəaliyyətində uğurdan danışmaq çətindir.

Bu özünüdərk prosesi, müəllimin peşə normalarını, qaydalarını və tələblərini mənimsəməsi və şəxsi keyfiyyətlərini qiymətləndirərək onları etalona çevirməsindən başlayır. Əgər müəllim, ideal müəllimin necə olmalı olduğu barədə təsəvvürə malik deyilsə, bu, onun özünü qiymətləndirməsini və inkişafını çətinləşdirir. Nəticədə, müəllimin peşə davranışını istiqamətləndirən şəxsi konsepsiya formalaşır.

Bununla yanaşı, müəllimin yalnız öz keyfiyyətlərini tanıması yetərli deyil. O, həm də ətrafdakılara – şagirdlərə, iş yoldaşlarına və rəhbərliyə münasibətdə necə qəbul edildiyini başa düşməlidir. Müəllimin həm abstrakt, həm də konkret səviyyədə özünü digər peşəkarlarla müqayisə etməsi və başqalarının ona verdiyi dəyəri anlaması fəaliyyətin effektivliyini artırır. Şagirdlərin və iş yoldaşlarının rəyini nəzərə almaq müəllimdə peşəkar əminlik yaradır və inkişafına dəstək olur.

Tədqiqatlar göstərir ki, müəllim şəxsiyyətinin strukturunda özünüqiymətləndirmə mühüm yer tutur. Özünü adekvat qiymətləndirə bilməyən müəllim, həm öz fəaliyyətini, həm də başqalarının gözləntilərini düzgün idarə edə bilmir. Bu proses, adətən, pedaqoji təcrübə zamanı tədricən formalaşır və müəllimin peşəkar fəaliyyətində sabit "Mən – konsepsiyası"nın yaranmasına səbəb olur. Bu konsepsiya, müəllimin özünü və fəaliyyətini qiymətləndirməsində əsas rol oynayır.

Tədqiqatlar göstərir ki, müəllimin pozitiv "Mən-konsepsiyası" şagirdlərin də özləri haqqında müsbət təsəvvürlər formalaşdırmasının əsasını təşkil edir. Müəllim özünü inamlı və rahat hiss etdikdə, şagirdlərə qarşı daha xeyirxah və anlayışlı yanaşır. Öz peşə fəaliyyətində zəif tərəflərini başa düşmək və onları təkmilləşdirmək istəyi ümumi müsbət özünüqiymətləndirməni pozmur. Bunun əksinə, aşağı peşə özünüqiymətləndirməsinə malik olan müəllimlər müdafiəsizlik hissi keçirir, stress və narahatlıqdan irəli gələrək ətraf mühiti neqativ şəkildə qəbul edir və avtoritar üsluba yönəlirlər. Bu, onların psixoloji özünümüdəfiə mexanizmi kimi çıxış edir. [6]

Müəllimin şəxsiyyətinin digər əsas xüsusiyyəti onun fərdi üslubudur. Fərdi üslub, pedaqoji fəaliyyətin və ünsiyyətin müəllim üçün səciyyəvi olan üsullarını, ritmini və iş metodlarını əhatə edir. Bu üslub müəllimin psixoloji və fizioloji xüsusiyyətləri, keçmiş təcrübəsi və pedaqoji vəzifələri həll etmə tərzilə formalaşır. Optimal fərdi üslub, daha az vaxt və enerji sərf

etməklə yüksək nəticələr əldə etməyə imkan verir. Müəllim öz fərdi üslubunda çalışdıqda daha az yorulur və işindən daha çox zövq alır.

Fərdi üslub müəllimin nüfuzunu da müəyyənləşdirir. Nüfuz, müəllimin şagirdlərə təsir etmək bacarığını, məsləhət vermək və qərarlar qəbul etmək hüququnu göstərir. Bununla belə, müəllimlik vəzifəsi nüfuz üçün şərait yaratsa da, onu avtomatik şəkildə təmin etmir.

Müəllimin başqa bir inteqral xüsusiyyəti onun yaradıcılıq potensialıdır. Pedaqoji məsələlərin qeyri-standart həlli yaradıcılığın əsas göstəricisidir və hər müəllim sinfə daxil olduqda bu prosesin iştirakçısına çevrilir. Pedaqoji fəaliyyətin standart metodlarının müəyyən vəziyyətlərdə qeyri-adekvatlığı müəllimi təbii şəkildə yaradıcılığa yönəldir.

Pedaqoji ustalığı da müəllim hazırlığında mühüm tələblərdən biridir. Bu, müəllimin öz peşəsinin əsaslarına yüksək səviyyədə yiyələnməsi və təcrübədə müasir metodların və layihələrin uğurla tətbiq edilməsindən ibarətdir. Usta müəllim öz biliklərini və metodlarını elmi və praktiki səviyyədə peşəkar şəkildə həyata keçirir. Bu, həm müəllimin fərdi inkişafını, həm də ümumi tədris prosesinin keyfiyyətini artırır.

Müəllimin pedaqoji ustalığı və yaradıcılığı onun tədris fəaliyyətində və şagirdlərə təsirində mühüm rol oynayır. Uсталıq müəllimin yalnız fənni dərindən bilməsi deyil, həm də bu biliyi effektiv şəkildə ötürmə bacarığıdır. [7]

Müəllimin peşəkar ustalığı səviyyəsinin xüsusiyyətləri

1. **Dərin fənn bilikləri:** Müəllim yalnız öz fənnini yaxşı bilmək deyil, həm də fənlərarası əlaqələr quraraq digər sahələrdən əldə edilmiş məlumatları tədris prosesinə inteqrasiya etmək bacarığına malik olmalıdır. Bu yanaşma şagirdlərdə biliklərin vahid sistem kimi formalaşmasına kömək edir və onların analitik düşünmə qabiliyyətini artırır.

2. **Fənlə bağlı inanclar:** Müəllimin tədris etdiyi fənnə dair inancları onun tədris strategiyalarına və şagirdlərlə münasibətlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Tədqiqatlar göstərir ki, fənn haqqında "hərtərəfli" baxışlara sahib olan müəllimlər daha effektiv tədris metodları seçir və şagirdlərdə motivasiya yaradırlar.

3. **Şagirdlər haqqında biliklər:** Şagirdlərin bioloji, sosial, psixoloji və koqnitiv inkişafı ilə bağlı biliklər müəllimə onların fərdi ehtiyac-

larını daha yaxşı anlamasına və uyğun tədris metodlarını tətbiq etməsinə kömək edir.

4. **Tədris metodologiyası:** Müəllimin pedaqoji metodların müxtəlifliyinə bələd olması, bu metodları adaptasiya etmək bacarığı təlimin effektivliyini artırır. Ətraflı və sistematik metodoloji yanaşma müəllim fəaliyyətinin keyfiyyət göstəricisidir.

Pedaqoji yaradıcılıq və novatorluq. Müəllimin pedaqoji yaradıcılığı onun peşəkar inkişafının ali səviyyəsidir. Pedaqoji yaradıcılıq şagirdlərə daha yaxşı öyrənmə imkanları yaratmaq üçün mövcud metodların təkmilləşdirilməsi və yeni yanaşmaların tətbiqidir. Novator müəllimlər təhsil prosesində innovativ üsullar tətbiq etməklə fərqlənirlər.

Novatorluğun xüsusiyyətləri:

- Problemləri təhlil etmək və orijinal həll yolları tapmaq bacarığı;
- Yeni ideyalar irəli sürmək və onları praktikada həyata keçirmək qabiliyyəti;
- Fərdi üslub və müəllif konsepsiyasının formalaşdırılması;
- Pozitiv və konstruktiv "Mən-konsepsiyası", peşəyə olan sabitlik.

Novatorluq, həm də təhsil prosesində mövcud problemlərə fərqli yanaşma tətbiq edərək onların həllində əhəmiyyətli dəyişikliklər etməkdir. Bu, müəllimin öz şəxsi inkişafına və bütövlükdə təhsil sisteminin yenilənməsinə töhfə verir.

Usta və yaradıcı müəllimlər:

- Şagirdlərin təhsil nəticələrini yaxşılaşdırır;
- Tədris prosesini daha maraqlı və motivasiyaedici edir;
- Təhsil sisteminin ümumi inkişafına töhfə verir.

Bu xüsusiyyətlərin inkişaf etdirilməsi müasir təhsil prosesinin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Müəllimlər yalnız öz bilik və bacarıqlarını təkmilləşdirməklə deyil, həm də yeniliklərə açıq olaraq təhsilin keyfiyyətini yüksəldə bilərlər.

Müəllimin şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı onun pedaqoji fəaliyyətində uğurlu və səmərəli olmasının əsası təşkil edir. Bu prosesdə müəllimin özünüifadə, özünüinkişaf və özünütəhlil bacarıqlarının inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müəllim şəxsiyyətinin inkişafında vacib bacarıqlar

1. Peşəkar Sabitlik: Müəllim çətinliklərə qarşı möhkəm durmaq, öz peşəsinin sosial və

ümumbəşəri əhəmiyyətini dərk etmək qabiliyyətinə malik olmalıdır. Bu, onun pedaqoji fəaliyyətinə sabitlik gətirir.

2. Pedaqoji qabiliyyətlər: Müəllim yalnız fənn üzrə deyil, həm də perseptiv (qavrayış), idarəetmə və motivasiya bacarıqlarını inkişaf etdirməlidir.

3. Emosional idarəetmə: Öz emosiyalarını dağıdıcı deyil, konstruktiv şəkildə idarə etmək qabiliyyəti müəllimin peşəkar münasibətlərinin müsbət istiqamətdə inkişafını təmin edir.

4. Pozitiv Mən-Konsepsiyası: Müəllim öz pozitiv və güclü tərəflərini dərk etməli, həmçinin şagirdlərinin imkanlarını dəstəkləməlidir.

5. Pedaqoji yaradıcılıq: Yaradıcılıq yeni və səmərəli tədris üsulları axtarışı və tətbiqidir. Novatorluq müəllimdən daimi inkişaf etməyi və innovativ düşüncəni tələb edir.

Müəllim şəxsiyyətinin psixoloji keyfiyyətləri

- Digərlərinə maraq və hörmət: Şagirdlərin təkrarsızlığını dərk etmək və bu fərqliliyə hörmətlə yanaşmaq qabiliyyəti müəllimin empatiyasını göstərir.

- Fərdi üslub: Müəllimin öz fərdiliyini başa düşməsi və ona uyğun fəaliyyət göstərməsi onun peşə mövqeyini möhkəmləndirir.

- Adekvat özünüqiymətləndirmə: Müəllimin öz fəaliyyətinə obyektiv yanaşması, konstruktiv tənqidi qəbul etməsi və bu yolla inkişaf etməsi onun peşəkar effektivliyini artırır.

- Motivasiya və yaradıcılıq meyli: Motivasiya müəllimin fəaliyyətinin əsas hərəkətverici qüvvəsidir, yaradıcılıq isə onun tədris prosesinə yenilik gətirir.

Səriştəli və mükəmməl müəllim fərqi

Müəllimlərin bilik səviyyəsi və bu bilikləri inteqrasiya etmək bacarığı onların peşəkarlıq dərəcəsini müəyyən edir:

- Səriştəli müəllim: Ayrı-ayrı bilik növlərini qismən kombinə edə bilir.

- Mükəmməl müəllim: Bütün bilik növlərini bütöv, effektiv bir sistem şəklində istifadə edir.

Peşə hazırlığında çətinliklər

Müəllim hazırlığında qarşıya çıxan əsas çətinliklərdən biri məktəb təcrübəsi ilə pedaqoji təhsilin inteqrasiyasının zəif olmasıdır. Psixoloji və pedaqoji biliklərin praktikaya tətbiqini təmin edəcək mexanizmlərə yiyələnmək müəllim hazırlığının ayrılmaz tərkib hissəsidir. [10]

Müəllimlərin şəxsiyyət keyfiyyətləri və özünütəhlil bacarıqları onların peşəkar fəaliyyətinin effektivliyinə birbaşa təsir edir. Özünüadekvat qiymətləndirmə və daimi özünütəhlil peşəkar yetkinliyə çatmaq üçün vacibdir. Əgər müəllim özünü yaxşı başa düşmürsə, başqalarının motivlərini və hisslərini də tam qavramaqda çətinlik çəkəcəkdir. Buna görə də, pedaqoji hazırlıq prosesində müəllimin şəxsiyyət keyfiyyətlərinin inkişafına diqqət yetirmək müasir təhsilin əsas prioritetlərindən biridir.

Problemin elmi yeniliyi. Müəllim hazırlığında şəxsi – psixoloji keyfiyyətlərin nəzərə alınması və formalaşdırılmasının psixopedaqoji məsələləri xüsusi prinsiplər nəzərə alınaraq müəyyənləşdirilmiş və tədqiqat istiqamətləri araşdırılmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Müəllim peşəsinə hazırlığın səmərəliliyini təmin etmək üçün müəyyən edilmiş zəruri şəxsi psixoloji keyfiyyətlərin nəzərə alınması və formalaşdırılması gələcəkdə müəllim hazırlığında daha yüksək nəticələr əldə etməyə imkan verəcəkdir.

Problemin aktuallığı. Müəllimlər, tədris prosesində ən mühüm rolu oynayan şəxslərdən biridir və onların şəxsi və psixoloji keyfiyyətləri tədrisin effektivliyini birbaşa təsir edir. Bu baxımdan, müəllim hazırlığında şəxsi-psixoloji keyfiyyətlərin nəzərə alınması və formalaşdırılması məsələsi son dərəcə aktualdır.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya: Ali məktəblər üçün dərslik / -Bakı: Maarif, -1989, -540 s.
2. Cabbarov R.V. Gerçəklik terapiyası və yaşamaq sənəti. / -Bakı: Zərdabi LTD, -2017, -216 s.
3. Həmzəyev M.Ə. Pedaqoji psixologiya / -Bakı: Maarif, -1991. -196 s. S. 170).
4. Əliyev B.H., Əliyeva K.R., Cabbarov R.V. Pedaqoji psixologiya: Dərslik / -Bakı: Təhsil, 2011, 256 s.,
5. ASKEW, M., BROWN, M., RHODES, V., WILIAM, D. & JOHNSON, D. (1997). *Effective teachers of numeracy*. Final report of a study carried out for the Teacher Training Agency, 1995-96 by the School of Education, King's College, and London.
6. BEYER, L. (2002). The politics of standards and the education of teachers. *Teaching Education*, 13, 3, pp. 305-316.
7. BIRMAN, B.F., DESIMONE, L., PORTER, A. C. & GARET, M. S. (2000). Designing professional development that work. *Educational Leadership*, 57, 8, pp. 28-33.

8. BROUWER, N. (2005). Can teacher education make a difference? *American Educational Research Journal*, 42, 1, pp. 153-224.
9. CHEN, W. & ROVEGNO, I. (2000). Examination of expert and novice teachers' constructivist-oriented teaching practice using a movement approach to elementary physical education, *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 71, pp. 357-372.
10. CONZI, A., HAGER, P. & OLIVER, L. (1990). *Establishing competency-based standards in the professions*. NOOSR Research paper No1. Department of employment, education and training: Canberra.

E- mail: konul.akbar.31@gmail.com
Redaksiyaya daxil olub: 02.12.2024.